

MISCELLANEA CROATICA ET MACEDONICA

1.

Jedan od najstarijih, dosada nepoznati i neobjelodanjeni hrvatski privatno-pravni ugovor (1457.)

Iz 15. stoljeća sačuvano je nekoliko isprava, pisanih na hrvatskom jeziku. Prva isprava, iako u prepisu iz 1639. godine¹⁾, je ona od 20. I. 1415., kojom omiški knezovi daju dozvolu slobodne plovidbe Splićanima. Slijeđeća datira 13. V. 1437. No ona nije sačuvana na hrvatskom nego samo u latinskom prijevodu. Njome knez Sigismund Frankapan daruje neko selo²⁾.

Sa teritorija Zadra i njegove okolice iz 15. stoljeća imamo do sada izdane samo isprave pisane glagoljicom. To su oporuke popa Jurja Zubine iz Blata od 15. VII. 1437., popa Petra Poletčića iz Stomorinog sela od 16. V. 1450., don Petra Kršavića iz Sustipanske luke od 12. I. 1460. i kapelana Tomana Matešića iz Ugljana od 22. V. 1466. godine. Zatim imamo još dvije oporuke popa Brajka Hranušića iz Bokanjca i to jednu od 12. V. 1472. i drugu od 15. II. 1473³⁾, kao i oporuku novigradskog suca Cvitana Katića od 28. VII. 1494. godine⁴⁾.

Dalje nam je poznato da je u augustu 1462. trebao da bude objelodanjen po nalogu opata samostana sv. Krševana proglas na hrvatskom jeziku i izvješten na vratima katedrale sv. Stošije u Zadru⁵⁾. Uz to znamo i za listinu izdanu 3. V. 1492. u Vukšićima gdje je sastavljena i napisana i isprava od 15. XI. 1495. godine, koja je sačuvana nažalost samo u prevodu na latinskom jeziku⁶⁾.

Sa time smo iscrpli broj dosada poznatih objelodanjenih listina na hrvatskom jeziku iz Zadra i njegove okolice do kraja 15. stoljeća, od kojih nijedna ne sadrži ugovor ili pogodbu.

¹⁾ Nju je prepisao R. Lopašić i ona se sada nalazi u Arhivu Jugoslavenske Akademije u Zagrebu (Dj. Šurmin, Hrvatski spomenici I (1100—1499), MHJSM VI, Zagreb 1898, 116).

²⁾ Dj. Šurmin, o. c. I, 115, 116, 143.

³⁾ Dj. Šurmin, o. c. I, 144—146, 184—186, 221, 222, 252, 253, 268, 269, 272, 273.

⁴⁾ Miscellanea II—IV, Zadar, 1953, 50, 51.

⁵⁾ Miscellanea I, Zadar 1950, 33.

⁶⁾ Dj. Šurmin, o. c. I, 361, 362, 411, 412.

Ova isprava koju donosimo je ugovor. Takva vrst dokumenta sa navedenog područja na hrvatskom jeziku nije do danas bila uopće poznata a niti objavljena. U ovoj povelji, sastavljenoj u Zadru 14. X. 1457. godine, sadržana je nagodba koja je sklopljena između Petra Kršavića, župnika u Sustipanskoj luci (Dugi otok) sa Matijom Veselkovićem, njegovim svakom i Maricom njegovom sestrom a ženom Matijinom.

Ovaj je ugovor sastavio sigurno glagolicom⁷⁾ na hrvatskom jeziku svećenik Petar Mikulin Kršavić i napisao ga na listu u obliku isprave. Ovu je zatim Simon Damiani, zadarski notar i plaćeni pisar za hrvatske listine, od riječi do riječi prepisao latinicom u svoju notarsku knjigu⁸⁾.

Ova isprava u cjelosti glasi ovako:

„Ja dom petar sin Micule⁹⁾ carsauichia, cignu dobrouolno, sloxenge¹⁰⁾ j xitach¹¹⁾ s matiem veselcouchiem a suacom¹²⁾ moim, s dobrof voglief, taco moief taco Matieuof taco Maricef¹³⁾ sestrof moief a Matia xenof. Cha¹⁴⁾ sloxbina¹⁵⁾ hochiemo dae ouaco, nai paruo Dae to zac¹⁶⁾ dom petrouo do-sele, zase more Imenouati, Taco Tarsie¹⁷⁾, taco vasseli¹⁸⁾ taco badagn,¹⁹⁾ taco suite²⁰⁾ nochne taco Vadagne²¹⁾, taco fsache massarie²²⁾ i fsache rici male Iueliche çasege naslo, doclesmose scuppili, hochiemo dae dom petrouo, to fse zac gnegovo, Tolicoe tarsia, tolicoe suite, Tacoe massaria. I fsaca riç casse more imenouati Matieua ali Maricina, dae fsacoga gnich, zac chi primu-

⁷⁾ Kršavić le 12. I. 1460. napisao glagoljicom i svoju oporuku, koju je zatvorio svojim pečatom zadarski „vikarij“ dom Mikula Benediković, a pohranjena je bila u samostanu sv. Marije u Zadaru (Dj. Šurmin, o. c. I, 221, 222).

⁸⁾ „... 1457, Indictione VI ab incarnatione die 14 mensis octobris Presbiter Petrus parochianus insule Valis s. Stephani ex una parte et Matheus Veselchouich eius cognatus, et Mariza soror predicti presbiteri Petri et uxor Mathei cum uoluntate dicti viri sui parte ex altera, vnanimiter et concorditer, decreuerunt facere et fecerunt insimul societatem et comunem uitam hijs pactis et condicionibus inter eos habitis et tractatis, scriptis in litera sclaua super uno foleo carte papiree, manu dicti presbiteri Petri, de uoluntate utriusque partis, et me notarium infrascriptum et scribam salariatum literarum sclauarum Jadre hic exemplatis de verbo ad verbum prout super dicto foleo legebatur...“ (Državni arhiv u Zadru—Spisi zadarskog notara Simon Damiani (1440—1476)b. IV, f. v /4—14. X. 1457.).

⁹⁾ Petrov otac Mikula (Nikola) se navodi u oporuci ovoga svećenika od 12. I. 1460 g. da je živ i njegov mu sin u toj ispravi ostavlja izvjesnu svotu novaca (Dj. Šurmin, o. c. I, 221).

¹⁰⁾ Složenje, radnja, kojom se što sklopilo, sastavilo, uredilo, stvorilo (Gl. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika sv. 65, Zagreb 1955, 602).

¹¹⁾ Žitak, vita, život (VI. Mažuranić, Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik X, Zagreb 1908—1922, 1714).

¹²⁾ Svak, šurjak, šura; muž sestrin bratu je svak (VI. Mažuranić, o. c. IX, Zagreb 1920, 1409, 1410).

¹³⁾ I Marica se spominje u onoj oporuci don Petra, koji joj kao i svome ocu zavještava jednu svotu novaca (Dj. Šurmin, o. c. I, 221).

¹⁴⁾ Ča/O tom opširno gl. VI. Mažuranić, o. c. I, Zagreb 1908, 146/.

¹⁵⁾ Složbina od složba (Gl. RjA sv. 65, 602).

¹⁶⁾ Zač, zašto (Gl. o tome VI. Mažuranić, o. c. X, 1626).

¹⁷⁾ Trsje; vinograd (VI. Mažuranić, o. c. X, 1469).

¹⁸⁾ Talij. vascello, urna, navis, posuda i brod, sud (Gl. VI. Mažuranić, o. c. X, 1545).

¹⁹⁾ Badanj, cadus, labrum, canalis, posude, bačve (VI. Mažuranić, o. c. I, 12).

²⁰⁾ Svite, vestis, haljina, odjeća, sukno, platno, tkanina (Gl. VI. Mažuranić, o. c. IX, 1418).

²¹⁾ Vadanji, vadjeni, diurnus, svakidašnji, dnevni (VI. Mažuranić, o. c. X, 1534).

²²⁾ Masarija, tal. masseria, pokućstvo (VI. Mažuranić o. c. IV, Zagreb 1913, 634).

tilse²³) paruo negò camni pridasse. Souim patom, srazumom hochiemo, da Tarsie taco dom petrouo, Taco Matieuo Taco maricino choye Ico bude naprid, daçcolisse bude Imiti xgnich pricodiscia²⁴) dae taco corist dom petroua taco Matieua S Maricef, gnima pol a dom petru pol, Ioschie prikladum²⁵) Ia dom petar, desetinu²⁶) I poreçschinu²⁷), da cupno vxuamo, da ni oporeceno ni Matiu ni Marici, ni dom petru od gniyu, ni dasse oporece obiteli obiteli dom petroui od Matiya ni marice, ni dom petar gnih obiteli cha ge Icabilabi na prid fsich' va vsu potribu, Ioschie ochemo da dobitach fatige²⁸) dom petroue I Matieue I maricicine I fse obiteli dae dom petroue pol, a gniyu pol. Ioschie hochiemo da ftom nassem xitgi, acobi coga za taclo, Ili od Archibiscupa²⁹) Ili od gospodstua, da se oddiua zafsega pricodischia nassega zabi comu potribno, I da nebi oporoçno meu nami, alibi magne ali uechie zabi coga za taclo, Ioschie hochiemo, daçcolibi dano dom petru Ili puscieno od niche almozine³⁰) ali pinezi, ali cofcoli riçyu, zac almozina, vanca desetine, I poreçschine, hochiemo da fse scapulo³¹) dom petru, I da cini od toga zac gnemu drago, Ioschie hochiemo da ta nassa scupschina³²), da bude do let deset, da nemezi matiga³³) ni Mariza poiti od dom petra, ni dom petar gniyu odagnati pod zaroch³⁴) zizublieny³⁵) dela zase suanza³⁶), Rasui³⁷) acobisse naslo dom petru poiti van suoiti dae slobodan da rasdile zabisse naslo dobitya Vto vrime, I oschie hochiemo, da Vtih desetih letih da nasadi matig Iedan gognai³⁸) tarsya, chi gognai bude Matiyu smaricof scapul na dilbi³⁹), a dotle zabi sgnega cha corist dae fsich, I oschie ochiemo dae dom petar poçtouan I darxan caco otaç, I da mozi pocarati I nauciti⁴⁰) caco otaç sini Ili c chiere, I da dom petar, taco darxi matiya, Marizu caco sina Ili cchier

²³) Primutiti, primamiti (RjA 51, Zagreb 1936, 71).

²⁴) Prihodišće, prihodište, prihodak, dohodak (Gl. VI. Mažuranić, o. c. VIII, Zagreb 1919, 1128).

²⁵) Gl. za to VI. Mažuranić, o. c. VIII, 1134 i RjA XI, Zagreb 1935, 954—957, XII (1936), 1, 2.

²⁶) Desetina, desetak (VI. Mažuranić, o. c. II, Zagreb 1909, 218—221).

²⁷) Poreščina, poredščina, dohodak od dijela desetine, koji zapada svećenika, župnika ili kapelana (Gl. VI. Mažuranić, o. c. VII, Zagreb 1918, 1008).

²⁸) Fatiga, tal. fatica, lát. fatigium, labor (VI. Mažuranić, o. c. II, 304), trud, muka, rad, djelo, posao.

²⁹) Arhibiskup, archiepiscopus, nadbiskup.

³⁰) Od elemosyna (grč.-lat.), milostinja (Gl. VI. Mažuranić, o. c. I, 4, 5).

³¹) Od tal. scapolare, skapulati, sačuvati, spasti (RjA 63 (1955), 200).

³²) Skupščina, skupčina, skupština, conventus, saštanak, stanak, obor, napose i imovinska zajednica raznih vrsta (Gl. VI. Mažuranić, o. c. IX, 1321).

³³) T. j. Matija.

³⁴) Zarok (Gl. tumačenje te riječi: VI. Mažuranić, o. c. X, 1658, 1659).

³⁵) T. j. izgubljenja (Gl. VI. Mažuranić, o. c. III, Zagreb 1912, 443).

³⁶) T. j. zvanka, izvanka (RjA 71, Zagreb 1959, 142).

³⁷) Razvi, razve (Gl. VI. Mažuranić, o. c. VIII, 1234, 1224).

³⁸) Gonjaj, mjera za zemljište (Gl. VI. Mažuranić, o. c. II, 326). O mjeri zadarskog gonjaja gl. S. Antoljak, Zadarski katastik 15. stoljeća, Starine JA 42, Zagreb 1950, 407, bilj. 120.

³⁹) T. j. diobi (Gl. za to VI. Mažuranić, o. c. II, 239—241).

⁴⁰) Nauciti (Za to VI. Mažuranić, o. c. V, Zagreb 1914, 723).

bres oporoca⁴¹⁾ Ioschie ochiemo, da cada pride vrime rasdilitisse, cacoe Visse pissano, Ochiemo da se nai paruo zanmu, fsacoga tacho dompetroue, tacho Matieue tacho maricine rici, che colissu paruo dobito negose scupismo, dassa zanmu Vanom obrazi vcom se naidu vano vrime vcosse bude dilba ciniti, A che se naidu vto vrime dobito od scupschine visse pissane, da se prauo na pol rasdile, Snimgliuchi zabi almosina dom petroua. I on gognai Tarsia Matiu smaricef, coe visse pissano, Atose razumig dache colibisse nasle rici dobitya v to vrime do cadasse bude dilba ciniti, ca dotlebisso nasla dobitya od sloxine nasse visse pissane, da se prauo rasdili cacoe pissano.”

Nakon što je i jedna i druga strana svečano obećala da će se držati onoga što je u ovom ugovoru napisano, obavezaše se čak i na novčanu kaznu u slučaju neispunjenja. Tako je pod velikom ložom (sub logia magna) u Zadru u prisustvu svjedoka ser Ivana i ser Franje de Nassis-a⁴²⁾, tamošnjih plemića, koje su zamolili da tom činu prisustvuju, sastavljena ova nagodba u obliku isprave a vlastoručno ju je potpisao Ivan de Galleis⁴³⁾, sudac examiner⁴⁴⁾.

Kako vidimo, ova isprava je jedan od najstarijih, dosada nepoznati i neobjelodanjeni privatno-pravni ugovor, odnosno nagodba iz okolice Zadra. Po njemu se tri osobe obavezuju da će zajednički iskoristavati svoja dobra, koja imaju imovinsku vrijednost. Za postanak ovakvog ugovora je bitno određivanje udjela članova društva. Udjeli nijesu morali biti jednaki a niti su trebala istovrsna pravna dobra, ali su morali imati imovinsku vrijednost. Tako stvorena imovinska zajednica morala je imati svoju svrhu, koja se nije smjela protiviti odredbama zadarskog statuta.

Sve je ovo imala i citirana nagodba ili ugovor, po kome je imovinska zajednica don Petra Kršavića sa svakom Matijom Veselkovićem i sestrom Maricom trebala da traje deset godina. Kako pravo člana na udio dobitka nije bilo statutom određeno, to je strankama bilo prepušteno da same odrede, kako se to jasno vidi iz ove nagodbe od 1457. g., koja je, da bi stekla svoju pravnu moć izdana u obliku privatno-pravne isprave. Kod ovog pravnog posla bili su potrebni svjedoci. Njih imamo dvojicu i to zadarske plemiće. Istom kada je judex examiner Ivan de Galleis ispitao da li su podaci u ovoj ispravi istiniti obzirom na stranke i predmet isprave, on se je potpisao na navedenu listinu. Time je ona konačno dobila dokaznu moć⁴⁵⁾.

Dalje, notar Damiani je znao hrvatski jezik, a svakako možemo pretpostaviti da ga je uz one svjedoke poznavao i de Galleis, jer se inače ne bi usudio da snosi odgovornost za ispravnost ove isprave, jedinstvene po svome sastavu, načinu i jeziku u 15. stoljeću.

⁴¹⁾ Valjda od oporočiti, pokuditi, prekoriti (RjA IX, Zagreb 1924—1927, 88).

⁴²⁾ O ovoj porodici gl. opširnije S. Antoljak, o. c., Starine JA 42, 404, bilj, 78.

⁴³⁾ O članovima ove porodice u 15. stoljeću piše G. Praga, Bernardino Gallei da Zara vicario e ufficiale generale di Cracovia (1509—1517), Estratto dall' Archivio Storico per la Dalmazia XXVIII, Roma 1940, 3—5.

⁴⁴⁾ O funkciji eksaminatora gl. Miscellanea I, 10, bilj. 2.

⁴⁵⁾ Za to gl. i I. Beuc, Statut zadarske komune iz 1305. godine, Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci II, Rijeka 1954, 655, 656, 556, 733, 730, 733.

2.

Proglas, upućen Dalmatincima na hrvatskom jeziku, da se ne sjedinjuju sa ugarskom krunom, tj. Hrvatskom (1817.)

Poznato je da je Dalmacija nakon Napoleonovog pada opet pripala Austriji, te da je kao austrijska pokrajina bila ponovo podvrgnuta Beču sa talijanskim službenim jezikom (1816.)¹⁾

Tada je iskrslilo pitanje da li da se združi s ilirskim provincijama ili da ostane sama za sebe. Za prvu alternativu bio je kancelar Metternich, koji je za te pokrajine predlagao naslov: „Kraljevstvo Ilirija i Dalmacija“, što car Franjo II nije prihvatio nego je podigao samu Iliriju na rang kraljevstva. (3. VIII. 1816.) Na taj način je otpalo da Dalmacija uđe u sklop novo-osnovane kraljevine i odlučeno je da ona sačinjava posebno kraljevstvo²⁾.

Sada je kraljevina Dalmacija, čiji su sastavni djelovi postali Dubrovnik i Boka Kotorska, kao austrijska pokrajina bila konačno podvrgnuta pod nanovo organiziranu združenu dvorsku kancelariju u Beču, koja je pod vodstvom vrhovnog dvorskog kancelara dobila i austrijsko-ilirskog kancelara (1817.)³⁾

Usred priprema oko organiziranja ove dvorske kancelarije stigao je u Dalmaciju proglas fra Franje Dragičevića, koji ga je uputio sa popratnim pismom svome prijatelju Matiji Gelju u Sinju. U tome proglasu se odgovaraju Dalmatinci od sjedinjenja sa ugarskom kraljevstvom. Sastavljač ovoga proglasa, pomenuti franjevac Dragičević rođen je u „Neretvi“ (Narenta)⁴⁾. Kad je došao u sukob sa svojim starješinom, on je 1811. g. pobjegao u Kruševo (Slavonija)⁵⁾, gdje je živio kao kapelan. Matija Geljo (Gheglio), preko koga je on uputio ovaj proglas, rodom je iz Klisa. Pod Venecijom služio je kao kaplar i od oko 1797. g. stanovao je u Sinju, gdje se bavio trgovinom. Prema izvještaju Rehe, okružnog kapetana u Splitu, upućenom Guberniju u Zadru, Geljo je bio beznačajna ličnost i svađalica a stajao je u vezi sa tamošnjim advokatom Petrom Nutriziom. Inače, Geljo se još iz mladosti poznao sa fra Dragičevićem. Ono pismo kao i proglas, koje je fra Franjo uputio Gelji poštom austrijskog konzula u Travniku, dopali su prvo u ruke zdravstvenom izaslaniku u Bilibrigu⁶⁾. On ih je odmah uputio u Split kapetanu Rehi i naveo kako mu se čini da je proglas sastavio dalmatinski svećenik u Slavoniji (16. X. 1817.) Čim je Reha razabrao o čemu se radi, on je oba ova spisa priložio svome popratnom pismu i sve to zajedno poslao c. kr. Prezidiumu (Guberniju) u Zadar. U tom svome listu od 20. X. 1817. okružni kapetan izvještava isprva da je ovaj proglas na „ilirskom“ jeziku napisalo

¹⁾ S. Antoljak, Kako je nastala austrijska pokrajina kraljevina Dalmacija, Časopis za hrvatsku poviest I/3, Zagreb 1943, 239.

²⁾ S. Antoljak, Prekosavska Hrvatska i pitanje njene reinkorporacije, Starine JA 45, Zagreb 1955, 122, 123.

³⁾ S. Antoljak, Kako je nastala. . . , 239.

⁴⁾ Nekoć Drijeva, a danas Gabela, zvana ponekad u listinama Neretvanjskim Gradom ili Neretvom (Gl. M. Vego, Naselja bosanske srednjovjekovne države, Sarajevo 1957, 35).

⁵⁾ Općina Orljavac, kotar Sl. Požega (Imenik mesta, Beograd 1956, 248).

⁶⁾ Nekoć pogranično tržište na dalmatinsko-bosanskoj granici uz cestu od Sinja preko Prologa i Livna (Hrvatska enciklopedija II, Zagreb 1941, 539).

nepoznato lice koje hoće da odvрати svoje zemljake od sjedinjenja Dalmacije sa Ugarskom i to na taj način što im prikazuje patnje podanika u ugarskom kraljevstvu.

Kada je Prezidium primio ove spise (22. X. 1817.), on je 24. X. uputio Rehi dopis, u kome je zatražio podatke tko je sastavljač ovoga proglaša i tko je Matija Geljo. Na to je istom 7. XI. 1817. odgovorio Reha opširnije i ovog puta je označio da je autor onoga poziva ili proglaša Dragičević. Tom prilikom je o ovome fratru kao i o Gelji dao podatke i to upravo onako kako smo ih mi prije iznijeli. U svom pismu Reha je dodao da mu nije poznato da li se nedavno u Dalmaciji širila ideja o njenom inkorporiranju Ugarskoj, te čim nešto u vezi sa tim dozna točno će obavijestiti Prezidium.

Kada su ovi podaci stigli u Zadar (9. XI. 1817.), zemaljski Prezidium Dalmacije je uzeo to na znanje očekujući daljnja obavještenja o toj stvari⁷⁾. No Reha o tome nije više uopće obavještavao i oba ona spisa fra Dragičevića su ostala sve do danas „ad acta” među spisima arhiva Namjesništva za Dalmaciju, t. j. današnjeg Državnog arhiva u Zadru.

Unatoč toga interesantno je da se iznese pismo Dragičevića Gelji kao i onaj proglas.

Pismo, koje je kratko, napisano je ovako:

„Draghi Priategliu!

Niscta vii meni nepissete, a drugi slaxumi, da tamono Smutgni pripravgliase, ottijuchi Dalmatini pod Vladaniem Ungarskim, zato ovu Zatvorena, akoje toli istina Sctose govori, nicsta nekaxuchi tko, i odkle pisana jest, pridadaí gospodinu Cesarskomu Kraglskomu, koi kako virni podloxnik Pridobroga nassega Nassega Cesara, neka izpisuje, i u talianski jezik josc prinosi, puuk u mir Stavglia, neka ove Sctioz skrovit po koi vechi način more, bude, otpiscimi koliko pria, neka Znam kako Stvari ottiscele jesu.”

No zato je mnogo opširniji proglas, koji glasi:

„Draghi moi otazbenici Dalmatini!

Glaas xalostan izvan i daleko Dalmazie razasigliese, da vii Dalmatini cinite u vassoi pameti, davamje tesko pod Krunnom Cesarskom naoditise u Vladaniu, i zato da načine traxite nebili kako pod Krunnu Vladania Ungarskoga padnuli. Cinim da taka velika smutgna megiu vama poragiase, parvo zascto Dalmatinski puuk Ungarskoga Vladania xestoku tegochiu nepoznaje, drugo, zasc izmegiu istoga Dalmatinskoga puuka nikii vass za zla privolenia uće, i nagovaraju. Za činit vaas vidit daje ovo istina, ja koi ovo pissem jur cili sedam godinaa u Ungarskomu Kraglievstvu pribivao jesam, zato vama rečenoga Vladania uredbu prid oči u kratko stavgliam koliko mogu kako slidi —

1° Pod Ungarskim Vladaniem nitko niscta posidovat nemore, kako zemglie, kuchie, gore, ali Summe, mline, tko nije Plemich rodđa gospodskog—

2° Pod Ungarskim Vladaniem vas koliko prositi⁸⁾ gnima gospodi podloxan jest.

⁷⁾ Državni arhiv u Zadru—Spisi austrijskog namjesništva za Dalmaciju (1814—1918) f. 16 (1817), b. III, br. 604 (268) № $\frac{268}{g.p.}$, $\frac{270}{g.p.}$.

⁸⁾ T. j. prosti (S. A.).

3° Pod Ungarskim Vladaniem puuk prostii nezovuse Kmeti kako u drughim Kraglievinam vidimo, neggo podloxnici.

4° Pod Vladaniem Ungarskim tko nie plemenit, onni na očitoi sluxbi nikakva posla dobiti nemore, kako bit vladaocz, sudacz, i drugi vech ako u pomagnskaniu plemichiaa.

5° Pod Vladaniem Ungarskim podloxici (sic!) darxanisu na svoje vlastite troscke, i brez ikakve plachie svoiim, ostavivsci, i odbacivsci sva svoja siromastva, svoim gospodarom radit onda kada bude gnima naregeno od gospodarara.

6° Pod Vladaniem Ungarskim gospodari darxe svoje nastoinike, koji gniova dobra pazze, i prighedaju; Pandure, koi igiu po Selli podloxnike, na raad izgonit, i ako odma nebi podloxni poslussali, i zapovid izvarssili, koliko nastoinici, toliko Panduri immadu oblast podloxnike Sctapi udariti.

7° Pod Vladaniem Ungarskim podloxnici darxanisu od Suncza istoka donochi tia radit. Kod koi Panduri sa Sctapim u ruko sveger stoje, niti priko ciila dana počinut podloxnikom dadu, a po isti način nastoinici čine svakomu tko kasno na raad doide.

8° Pod Vladaniem Ungarskim, gospodari osobiti vlasnici buduchi Summe, ili gore, podloxnikom nipojedan način nie prosto ichi u Summu, neggo u dneve zabilexene s'Pandurom, i onnu goru sichi, koju Pandur dopusti, i akobi podloxnici ovee uredbe pristupili, goru sichi gospodari mogu takim dat Sctape, i josc kogne, i kolla od istii, i vech visse istiim nepovratit.

9° Pod Vladaniem Ungarskim nie nitkomu prosto ichi u Lov, neggo komu gospodar dopusti drugojačie koi podloxnik učinivsi, gospodar Sctapi izbijega, i oruxje od istoga uzme, vech visse nepovrativsci.

10° Pod Vladaniem Ungarskim, akobi koi podloxnik Vuka naigorry xivinu ubio, a gospodaru koxu nedonio, bude Sctapim bien, i koxu istome donit.

11° Pod Vladaniem Ungarskim, izvan Scto podloxnik toliku veliku tegochiu podnosi u truđu radechi svomu gospodaru josc darxan jest, ako u Summi xiir rodi, svoga gospodarara moliti damu Karmke dopusti xiriti od glave svakoga karmka plativsci.

12° Pod Vladaniem Ungarskim, izvan Desetine koju podloxnici (sic!) daju Biskupim, jo (sic!) odvisse darxani jesu od Svega xitta, i vina gospodaru deveto.

13° Pod Vladaniem Ungarskim japiju svku podloxnik darxan jest gospodaru platit.

14° Pod Vladaniem Ungarskim osim sviju gorri spomenuti tegochiaa, koje podloxnik tarpi, josc za kuchie, vinograde, i vochie darxan jest gospodaru u jaspri izplatiti.

15° Pod Vladaniem Ungarskim nitkomu nije prosto darxati gostionice, oliti Ostarie, Karčme, mesarie, neggo onnomu koi vechie gospodaru plati. Po isti način svi zanatčie, maistori, kovači, koi u gosposcini naodese, gospodaru na godinu plachiat darxani jessu.

16° Pod Vladaniem Ungarskim uredba jest, da sve Sudce, zapovidnike, Pandure, Likare, mestre dičie, podloxnici plachiat imadu.

17° Pod Vladaniem Ungarskim u vrime miira svu voisku koja u Ungarii naodise, podloxnici raniti, darxani jessu, i zatu svarhu darxanissu davat xitto, zoob, i sieno, ali ako na vrime gnima zapovidano nebi toh pridali, istim u. kuchie mechiuse Panduri, koje raniti, i platiti imadu, dok svaka izpunne

18° Pod Vladaniem Ungarskim, kada Cesarsko Kraglsko Veličanstvo naredi da vojnike Ungaria dade, tada gospoda meguise razdile, i svaki iz svoga gospodstva daje onnoga, kog ochie, ako u čemu koi podloxnici jesu gospodara uvridili, onne na uviik pridade.

19° Pod Vladaniem Ungarskim uredba jest, da podloxnici darxani jesu Parokom na svoje troscke, Kuchie, Stalle, Pojate, Vartle, i sve ostalo sagradit, usadit, oggradit, obradit vinograd, Livodu (sic!) pokosit, i sredit, Sve podloxnik darxan jest. Po pripisanju od Vichia Ungarskoga dodke (sic!), iliti reddovinu Paroku dati; Scto ako nebi mogao izpuniti svako prama Paroku, isti Porok(sic!) imade oblast staviti podloxniku Pandura u Kuchiu na izvarscenje. Parok moxe pridati u Soldate koga ochie, po način gospodara. Odvissse po uredbi Vladania Ungarskoga, za vinčanie, karstenie, pokopanie Paroku plachiasie; od Svii Czarkavaa Parok trechi dijo Lemozine sebbi uzimglie, Sve po pripisu gorri Spomenutoga Vladania. Sada, pripogliubgliena moja Otačbino, iz ovoga moga kratkoga izpisania bistro poznati moress Scto jest Vladanie Ungarsko! Koje ako xelisc sebbi pritescke verughe na vrat stavit, onni paak, koi tebbe nato nagovaraju, tvoje karvopilice jesu⁽⁹⁾.

Fra Dragičević je sastavio ovaj proglas na osnovu neprovjerenog obavještenja, koje mu je stiglo iz Dalmacije u mjesto njegovog tadašnjega boravka, da njegovi zemljaci zbog teških prilika, na svaki način hoće da se oslobode carske vlasti i da se podvrgnu Ugarskoj. Zato je molio Gelja da ovaj njegov spis preda jednom funkcioneru austrijske uprave, da se prepiše i prevede na talijanski jezik i onda proširi među narodom. Ujedno moli da ga Geljo obavijesti kako se u tom pogledu stvari dalje razvijaju.

Dragičević je bio uvjeren da narod u Dalmaciji ne poznaje teško stanje podanika pod ugarskom krunom i zato je u ovom proglasu iznio ukratko i kako on kaže, istinito, prilike u tom kraljevstvu gdje on već sedam godina živi. Ujedno je upozorio stanovništvo u Dalmaciji da su oni, koji ga nagovaraju na sjedinjenje njihove domovine sa Ugarskom, narodne krvopije koji hoće da mu tim prisajedinjenjem stave „preteške“ verige o vrat.

U istinu, stanje naroda pod Ugarskom t.j u Hrvatskoj i Slavoniji bilo je prije a i poslije 1817. g. vrlo teško, što je prouzrokovalo nekoliko seljačkih pokreta početkom 19. stoljeća. Jedan je bio 1815. i to baš u Požeškoj županiji⁽¹⁰⁾, gdje je živio Dragičević koji je na samome terenu izravno mogao sagledati kako tamošnji narod iskorištavaju i iscrpljuju njegovi svjetovni i crkveni gospodari.

Iznošenjem prilika pod kojima su živjeli feudalni podanici iznad Save, on je nastojao da odgovori svoje zemljake, koji će pročitati ovaj njegov proglas ili će pak biti o njemu obaviješteni, da se ne opredijele za prisajedinjenje

⁹⁾ DAZ — Spisi austrijskog Namjesništva za Dalmaciju (1814—1918) f. 16 (1817) b. III, br. 604 (268).

¹⁰⁾ Sl. Gavrilović, Pokret moslovačkih seljaka 1815—16 godine, Separat iz Istoriskog glasnika br. 2 za 1956 g. (Beograd), 1, 8, 30,

Dalmacije Ugarskoj. Dalje ih upozorava da će se, u slučaju da do sjedinjenja dođe, ne samo izjednačiti sa onim podanicima nego će morati podnositi sve one teškoće i patnje koje im je on iznio u svom spisu.

Pri tome nije uzeo u obzir da ni njegovim zemljacima pod austrijskom upravom nije bilo puno bolje o čemu je on, kako se vidi iz uvoda samog proglašenja, bio vrlo dobro upoznat.

Međutim, 1817. godine u Dalmaciji, koliko nam je poznato, nije uopće postojao neki pokret za sjedinjenje s Ugarskom (Hrvatskom). No zato prestankom apsolutizma u austrijskoj monarhiji i sazivanjem sabora u Hrvatskoj i Ugarskoj opet biva aktuelno pitanje ujedinjenja Dalmacije sa Hrvatskom, koje je nakon mnogo borbe konačno ostvareno 1918. godine¹¹⁾.

3.

Jedan talijanski diplomata o djelatnosti Anastasa Lozančeva i Đorča Petrova u 1904. godini.

Iliindenski ustanak, koji je početkom novembra 1903. g. uglavnom završen, imao je za posljedicu, usled represalija, emigriranje oko 30.000 ljudi u susjedne zemlje i u Ameriku, produbljenje jaza između naprednih i reakcionarnih elemenata unutrašnje makedonske revolucionarne organizacije i njeno slabljenje¹⁾.

Rijetke su bile one istaknute ličnosti ove organizacije koje su, pa makar i na izvjesno vrijeme, ostale u svojoj zemlji — Makedoniji. Među ovim malobrojnim bili su stari prijatelji²⁾ Anastas Lozančev (1870—1945)³⁾ i Đorče Petrov⁴⁾.

I Lozančev i Petrov su ostavili svoje „Spomeni“. Lozančev ih je napisao 1936. g. na pisačkoj mašini i odnose se zapravo na period od 1894. pa do 1936. g. i obuhvataju 55 strana. Ovi „Spomeni“ su i danas ostali u rukopisu, neizdati i nalaze se u Odeljenju za dokumentaciju Instituta za nacionalnu historiju u Skopju (Sl. IV. 84)⁵⁾.

„Spomeni“ Petrova, diktirani Lj. Miletiću od 29. V. — 29. VI. 1908., u kojima je prikazao svoj život i djelovanje do ljeta 1904. godine, štampani su u dva navrata i to 1927. g. u Sofiji na bugarskom, a 1950. u Skopju na

¹¹⁾ O tom opširno S. Antoljak, Dalmatinsko pitanje kroz vjekove, Zagreb 1944, 159—342.

¹⁾ Enciklopedija Jugoslavije 4, Zagreb 1960, 328.

²⁾ Tako piše Dj. Petrov u svojim „Spomeni“ (Materijal za makedonskata nacional-revolucionarna istorija I, Skopje 1950, 153).

³⁾ Gl. o njemu Mala Enciklopedija Prosveta I, Beograd 1959, 779.

⁴⁾ Gl. o njemu Mala Enciklopedija Prosveta 2, Beograd 1959, 274.

⁵⁾ Kada je završio ove svoje „Spomeni“ (Sofija 15. XII. 1936.), Lozančev se je potpisao, stavio ih u omot i na koricama zamolio da se otvori poslije njegove smrti. Još 1930. g. B. Mirčev je zapisao „Spomenite na Anastas Lozančev“, koji su dosta fragmentarni te imaju velike praznine i pretjerano su subjektivni. God. 1956. oni su u ovakvom obliku izdani u Sofiji pod naslovom „B. Mirčev, Spomeni na njakoi aktivni deici v makedonskoto revolucionarno dviženie“ (Izvestija na Institutu po blgarska istorija VI, 482—497). Opširnu ocjenu o ovom izdanju je dao Lj. Lape u „Glasnik na Institutot za nacionalna istorija 1/2“ (Skopje 1957, 163—168), koji je ukratko ispedio ove štampane „Spomeni“ sa onima, sačuvanim u rukopisu i upozorio na njihovu veliku vrijednost i važnost.

makedonskom jeziku. Ovi spisi su svakako važan izvor za proučavanje ličnosti, uloge i djelovanja Lozančeva i Petrova u makedonskom nacionalnom revolucionarnom pokretu. Uz to postoje i arhivski dokumenti koji nam omogućavaju da procijenimo vjerodostojnost onoga što oba njih iznose u svojim „Spomeni“-ma. Od dokumenata koji su pohranjeni u stranim evropskim arhivima, a koji se odnose na pomenute ličnosti, vrlo su interesantni dva akta koja se nalaze u Historijskom arhivu Ministarstva vanjskih poslova u Rimu (Archivio Storico del Ministero degli Affari Esteri). Oni nam omogućavaju uvid u djelatnost Lozančeva i Petrova u 1904. g. zapravo o onom periodu te godine o kome prvi u svome spisu samo nešto kaže a drugi kako znamo, ne obuhvaća to razdoblje u svojim „Spomeni“.

Poznato je da je još 1895. na inicijativu i pod direktnim rukovodstvom bugarskog dvora u Sofiji osnovan Vrhovni makedonski komitet, sastavljen najviše od makedonskih emigranata, koji su u Bugarskoj državi uživali posebne privilegije i zauzimali važne funkcije u vojsci te državnom i političkom aparatu. Na čelu toga komiteta stajali su Nikolaev, Cončev i Sarafov, koji su se zalagali za bugarizaciju i prisajedinjenje Makedonije Bugarskoj. Prvi i osnovni zadatak Vrhovnog komiteta je bio da stavi pod svoje rukovodstvo unutrašnju makedonsku revolucionarnu organizaciju i njen centralni komitet, u koji je uspio ubaciti i svoje eksponente. Na taj način su mislili da će se odvratiti makedonsko-nacionalni revolucionarni pokret od njegovog cilja: nacionalna sloboda i vlastita država makedonskog naroda, a ostvariti propale ideale Sanstefanske Velike Bugarske⁶⁾. Aktivnost Vrhovnog komiteta u Sofiji, koji se je nazivao i vanjska organizacija, nije prestala ni iza ugušenja Ilindenskog ustanka. Krajem augusta 1904. g. sastali su se u Sofiji vođe ove organizacije (General Cončev, pukovnik Nikolov i Jankov). Na sjednicama tog komiteta prema izvještaju Cucchi-a, talijanskog poslanika u Sofiji, prisustvovao je Lozančev kao opunomoćeni delegat unutrašnje makedonske organizacije čiji su bili predstavnici u Sofiji Dr. Tatarčev i Matev a u Makedoniji uz Lozančeva još Dame Gruev i Đorče Petrov⁷⁾.

Prema izvještaju Cucchi-a, koji on šalje ministru vanjskih poslova Tommasu Tittoniu⁸⁾, Lozančev je stigao u Sofiju nekako koncem augusta⁹⁾. Lozančev pak u svojim „Spomeni“ piše kako je u aprilu 1904. boravio u Bitola, a onda je u istom mjesecu otišao u Smilevski kraj. U maju je boravio bolestan u gorama nad selom Smilevo. Zatim je oko mjesec i po bio u Drimkolskata sela Lukovo i Nerezi, odakle je sa Markom Pavlovom preobučen pošao kroz Albaniju i od Skadra se prebacio u Ulcinj, odatle u Bar i preko Kotora stigao u Cetinje. Odatle je putovao sa bugarskim pasošom pod

⁶⁾ Spomeni na Đorče Petrov, III (Predgovor).

⁷⁾ ASMAE — Questione bulgaro-macedone-Macedonia-Pacco 371 (1904), Pos. 622
75- № 189 — Izvještaj Cucchia T. Tittoniu, Sofija 30. VIII. 1904.

⁸⁾ R. 1855.—u. 1930., ministar vanjskih poslova od 1903. g. dalje (Enciclopedia italiana XXXIII, Roma 1937, 942, 943).

⁹⁾ GI. ASMAE — Questione bulgaro-macedone-Macedonia — Pacco 371 (1904) POS. 75 — № 622
189 — Povjerljivi izvještaj Cucchia Tittoniu, Sofija 30. VIII. 1904.

imenom Nasto Dimov i stigao je prvo u Rijeku (Fiume), zatim u Opatiju (Abacija) i ponovo preko Rijeke, Zagreba, Beograda i Niša prispio u Sofiju 2. X. 1904.¹⁰⁾, što je netačno naveo jer nam dokumenti točno kažu kada je boravio u bugarskoj prestolnici.

Zadatak ovoga sastanka, kome je prisustvovao Lozančev, bio je da se izmijene misli i da se utvrdi istovjetna linija vodstva te da se poravnaju neki sporovi između vanjske i unutrašnje organizacije.

Na plenarnim sjednicama, a bile su dvije, utvrđeno je:

1) da je stanje u Makedoniji loše. 2) da je u srcu naroda revolucionarni duh uvijek živ, neoslabljen uslijed pretrpljenih patnji i da su Makedonci pripravnici na nove žrtve. 3) izgleda da je aktivnost Austrougarske usmjerena na živo podržavanje pokreta. Iza diskusije donijeta je uz ostalo i odluka da se u ovoj godini ništa ne poduzima niti pak da se podupire ma kakav pokret te da se odgodi odluka u vezi sa namjerama u mjesecu martu iduće godine. Još za vrijeme diskusije general Cončev je u ime svojih drugova zastupao tezu da je trenutak za oružani ustanak prošao i da se u buduće revolucionarne metode zamijene sa metodom evolucije potpomažući prelaz u Makedoniju intelektualnih elemenata (učitelja, svećenika i dr.), koji bi održavali živi patriotski duh među stanovništvom i potsticali ga na borbu za nezavisnost.

Tom prilikom je Lozančev izjavio otvoreno da makedonski patrioti nemaju namjeru da rade ni za Bugarsku ni za Srbiju¹¹⁾ niti pak za druge sile nego jedino da čim prije postignu autonomiju Makedonije¹²⁾.

O ovome sastanku je izvijestio T. Tittonia već navedeni Fausto Brasso Cucchi, talijanski izvanredni poslanik i opunomoćeni ministar u Sofiji¹³⁾. On je ponovno 15. IX. 1904. pisao Tittoniu o makedonskim komitetima i organizacijama te je tom prilikom dao i nekoliko podataka o Lozančevu i Petrovu, koji je nešto prije ovog prvog stigao u Sofiju.

¹⁰⁾ A. Lozančev, Spomeni, 46, 47. U „Predgovoru“ svoga spisa (str. 1) piše čak da je stigao u Sofiju krajem oktobra 1904. godine.

¹¹⁾ Naime, tada je Beograd pokazao naročitu aktivnost preko osnovanog generalnog komiteta tajnog srpsko-makedonskog društva. Ova organizacije nije imala za cilj da onemogući reforme ili da podiže revoluciju nego samo da spriječi bugarizaciju onih krajeva, za kojima je Sofija težila, te da utvrdi prikladne priprave u slučaju da događaji dovedu neminovno do izbijanja rata (Gl. o tome opširnije ASMAE — Questione bulgaro-macedone-Macedonia-Pacco 371 (1904), Pos. 75 — №¹⁹⁴/₁₅₃ — Romano Avezana, talijanski otpravnik poslova T. Tittoniu, Beograd 12. VIII. 1904.

¹²⁾ ASMAE — Questione bulgaro-macedone-Macedonia-Pacco 371 (1904) Pos. 75 — №⁶²²/₁₈₉ — Izvještaj Cucchia T. Tittoniu, Sofija 30. VIII. 1904.

¹³⁾ On je rođen u Milanu 14. VIII. 1864. g. Prvo je služio u talijanskoj ambasadi u Berlinu, a onda je 1889. upućen u Beograd. Odatle je premješten u Beč, pa onda u München, Buenos Aires, Bukurešt, Santiago (Annuario diplomatico del Regno d'Italia, Roma 1902, 174, 175), a od 1902. u Sofiju kao diplomatski agent i generalni konzul. Od 21. I. 1904. nosi titulu izvanrednog izaslanika i opunomoćenog ministra II. klase (Annuario... , Roma 1909, 160).

Za Lozančeva je rekao da je bio vodja čete i član glavnog štaba ustanka od 1903. godine u Vilajetu „Monastir“¹⁴⁾. Dalje, Lozančev je po Cucchijevom mišljenju osoba dosta uticajna i slobodno se može smatrati pristašom bugarske ekspanzije u Makedoniji, što je u kontradikciji za prethodnim navodom Cucchi-a da je Lozančev izjavio da makedonski patrioti ne namjeravaju da rade ni za Bugarsku ni za Srbiju. Uz to on je po izjavi Cucchi-a u vezi sa kneževom¹⁵⁾ vladom i lični je prijatelj Rača Petrova¹⁶⁾, tadašnjeg predsjednika savjeta i ministra vanjskih poslova.

U ovom istom izvještaju Cucchi navodi kako je Djorče Petrov propu-
tovao kroz sve okruge Makedonije i da je tamo ustanovio da se među raznim bugarsko-makedonskim grupama širi živo nezadovoljstvo protiv predstavnika unutrašnje organizacije u Sofiji (Dr. Tatarčev i S. Matov). Dalje, talijanski diplomata naglašava da je Petrov stigao u bugarsku prestonicu pošto je umakao nadzoru otomanske vlasti a glavni cilj dolaska je bio da predloži organizaciji zamjenu navedenih delegata. Đorče Petrov ne krije da su sadašnje vođe izgubile povjerenje makedonskog naroda, koji žali što su učinjene žrtve bez ikakvog rezultata i zbog toga okrivljuje one koji su bili na čelu ustaničkog pokreta. Takođe i „general“ Damjan Gruev, koji je bio vođa revolucionarnog glavnog štaba, ne bi uživao više opće povjerenje i njegovi ga smatraju umornim i predlažu da se smijeni. Sam Petrov tvrdi da u Makedoniji ideja o autonomiji sve više sebi krči put, priznajući da poslije sklopljenog sporazuma sa Turskom, Bugarska ne može direktno posredovati, kao što se lani očekivalo, da oslobodi „braću“ od jarma. Nadalje, Cucchi izvještava da bi aktivnost organizacije mogla biti ograničena zbog toga što joj je bugarska vlada uskratila svaku novčanu pomoć. Sjedište organizacije je zatvoreno i Dr. Tatarčev se prijeti da će njeno sjedište iz Sofije premjestiti u Makedoniju¹⁷⁾. Iz ovog povjerljivog izvještaja Cucchi-evog zapažamo da je on bio upoznat sa djelatnošću Lozančeva i Petrova. O prvome govori i u svome ranijem pismu Tittoniu, opisujući njegov stav na sjednicama Vrhovnog komiteta u Sofiji a u vezi autonomije Makedonije. U svom drugom izvještaju prikazuje Lozančeva zastupnikom bugarske ekspanzije u Makedoniji i ličnim prijateljem tadašnjeg ministra predsjednika i govori o njegovoj povezanosti sa bugarskom vladom.

O ličnosti Petrova Cucchi ništa ne govori nego samo iznosi njegovu funkciju i misiju po dolasku u Sofiju, zatim njegove izjave o vođama unutrašnje organizacije i o zamahu širenja ideje za autonomiju Makedonije, te o ulozi Bugarske 1903. g. Svakako, ovaj diplomata je znao procijeniti ulogu Lozančeva i Petrova u makedonskom pokretu 1904. g. Zato je i smatrao da treba povjerljivim putem obavijestiti Tittonia o njihovom radu.

¹⁴⁾ T. j. Bitola.

¹⁵⁾ Tada je Bugarska još kneževina, kojoj je na čelu Ferdinand Sachsen — Koburg.

¹⁶⁾ On je bio od 1903. do 1906. g. ministar-pretsjednik vlade (Istorija na Blgarija II, Bug. Akademija na naukite, Sofija 1955, 211, 219).

¹⁷⁾ ASMAE — Questione bulgaro-macedone-Macedonia-Pacco 371 (1904), Pos.

MISCELLANEA CROATICA ET MACEDONICA

1.

A. Croatian civil-law document (1457) not known nor published so far, one of the oldest of the kind.

The author publishes here a document dated 14-X-1457, which he found in the State Archives at Zadar. It contains the deed i. e. an agreement between Petar Kršavić, the parish priest in the port of Sustipan (Dugi Otok), on one side and his brother-in-law Matija Veselković and Matija's wife, the sister of the priest on the other. This deed is one of the oldest, as yet unknown and unpublished civil-law contract from the district of Zadar, unique by its style, composition and the language of the 15th. century.

2.

The appeal adressed to the Dalmatians in the Croatian language pleading against the unification under the Hungarian crown, i. e. with Croatia (1817).

This appeal directed to the Dalmatians in 1817. was written by their countryman friar Franjo Dragičević. This act together with the attached letter to Matija Gelja, merchant at Sinj, exist also in the Zadar State Archives. In this address, preserved by the Austrian authorities, this friar dissuades the Dalmatians from their supposed intention, resulting from the difficulties of the situation, to detach themselves from the Imperial control and join Hungaria, i. e. Croatia, bringing to their attention the hardships the feudal subjects in the upper regions of the Sava are subjected to and what is in store for them if they should be united. Meanwhile, as far as it is known, in 1817. there was no movement for the union of Dalmatia with Hungaria (Croatia), and it took momentum only with the cessation of the absolutism in the Austrian monarchy.

3.

An Italian diplomatist describes the activities of Lozančev and Đorče Petrov in 1904.

On the bases of two reports of the extraordinary emissary and minister plenipotentiary in Sophia Fausto Brasso Cucchi adressed to T. Tittoni, the minister of exterior in Rome at the time, the author presents the activity of Lozančev and Petrov in the last six months of the year 1904. Neither Lozančev nor Petrov speak of this period in their „Memoirs”. Both these documents are in the Historical Archives of the the Ministry of Foreign Affairs in Rome (Archivio Storico del Ministero degli Affari Esteri).

